

Сергей Иванов

ВТОРИЯТ РИМ ПРЕЗ ОЧИТЕ НА ТРЕТИЯ

ЕВОЛЮЦИЯТА НА ОБРАЗА НА ВИЗАНТИЯ В РУСКОТО ОБЩЕСТВЕНО СЪЗНАНИЕ¹

Abstract: *Sergey Ivanov, Second Rome through the Eyes of the Third One. The Evolution of the Image of Byzantium in the Russian Social Consciousness.*

The article examines the impact of the image of Byzantium and the Byzantine political and religious model on Russia. It explores how this model has influenced Russia and the Russian mindset, investigating the depth of its roots and how historical truth is often overshadowed by politically convenient falsehoods. The article demythologizes the historical concept of the 'Third Rome' and offers strong criticism of both Russian politicians and scholars who increasingly manipulate the idea and significance of this term.

Keywords: *Byzantine Political System, Russian Messianism, Second and Third Rome, Russian Imperialism*

Предмет на настоящата статия ще бъде единствено възприемането на Византия след самата Византия. Що се отнася до многобройните форми на влияние на реалната империя върху древноруската държава, въпросът няма да бъде обсъждан. Тук ще се занимаем с образа, с „имиджа“ на Византия. По повод деветдесетгодишнината на ЧК тогавашният началник на ФСБ Николай Патрушев казва следното: „Който се занимава с история, той знае, че проблемите на безопасността са отдавнашни. Софйя Палеолог, омъжила се за Иван III като племенница на последния византийски император, обръщала сериозно внимание и на въпросите на сигурността“. Виждате как

¹ Иванов, С. „Второй Рим глазами Третьего: Эволюция образа Византии в российском общественном сознании“. *Полит.ру* (бел. прев.). Превод и бележки: Марио Коев.

началникът на тайната полиция еднозначно свързва Византия с КГБ – прекрасен пример за начина, по който образът на империята живее отделно от нея самата – по свои собствени закони. За това и ще говоря тук.

Работата върху образа на Византия започва веднага след нейната гибел. Първите разминавания в това отношение са предизвикани от факта, че дълбоко в общественото съзнание е вкоренена следната представа: изпращайки от горящия Константинопол своята племенница, последният император Константин XI ѝ предава бъдещата библиотека на Иван Грозни с думите: „Закарай я в Москва. И предай нашия двуглав орел“. Така щафетата е прехвърлена непосредствено от отпадащата ръка на императора в силните ръце на Иван III. Тук нищо не отговаря на действителността. Нека започнем с това, че Софйя Палеолог никога не е била в Константинопол. Тя е родена на остров Корфу (Керкира), възпитана е в папския двор в традицията на Римокатолицизма и т.н. Но най-главното: идеята, че Москва трябва да се погрижи за наследството на Константинопол, е измислена не другаде, а в Италия.

В ужаса пред стремителния възход на османците европейските държави търсят съюзници и, разбира се, обръщат поглед и към Москва. Първият документ, в който се казва, че Москва има права над византийското наследство, е решение на венецианския Сенат от 1473 г. Там така и пише: „Ще сключим съюз на всички християнски държави и ще привлечем Великия московски княз, като му обещаем законното му наследство“. Впрочем по всяка вероятност нито Иван III тогава е имал какъвто и да било интерес към въпроса, нито пък някой от участниците в този династичен брак го е възприемал като форма на предаване на легитимност от Константинопол към Москва. Папата е разчитал, че Софйя може би ще успее да склони Иван да приеме римокатолицизма. Формалните обаче права върху престола са принадлежали, разбира се, на по-големия брат на Зоя-Софйя – Андрей, и на по-малкия – Тома. Ала и двамата са били слаби и безволеви. Първият действително е пътувал до Москва, но няма следи от разговори за предаване на правата върху престола. Освен това е добре известно, че Андрей, имайки тежки финансови затруднения, е продал титлата си на френския крал. Наистина, Иван III е разширявал държавата си и е търсел образец, но такъв, разбира се,

не е могла да бъде поиналата Византия, а Хабсбургската империя. И повече или по-малко ясно най-новите хералдически изследвания сочат, че двуглавият орел на печата на московския княз е заимстван не от другаде, а от Австрия. Разбира се, австрийският орел също е родственик на византийския, но достатъчно далечен. Византийският орел има един пряк наследник и това е съвременният албански орел. Скендербег – последният на Балканите, който се съпротивлява на османците – съвсем съзнателно избира този символ. Но това не важи за московския цар.

Самото наименование *цар*, уж свидетелстващо, че князът бил решил да се обяви за император, също нищо още не означава. С тази титла са се именували например и татарските ханове. Нещо повече, когато Иван Василиевич Грозни е коронясан за цар, за да обоснове правата си (пред западните дворове), не се позовал на това, че предците му са византийски царе, а на това, че е завоювал Казан, а казанският хан в миналото се е титулувал „цар“. Това може и да е малко обидно за руската държавна гордост, но точно така е изглеждала легитимацията му.

Независимо от това, скоро след възхода на Московското княжество идеи за това, че то трябва да обърне погледа си на юг, започват да се разпространяват в църковните кръгове най-вече от гърци, избягали от турците. Така те са се опитвали да подтикнат московските управници да обявят своеобразен кръстоносен поход за освобождаване на империята от неверниците и възстановяване на *православната власт* в Константинопол. Първият такъв текст е от 1492 г. Това е Пасхалията на митрополит Зосима. В нея московският цар е обявен за новия Константин, а Москва – за новия Константинопол. Важно е обаче да се разбере, че политическата идеология на самата власт определено не е приемала тези опити. Ако се вгледаме в практиката на идеологическото строителство, ще стане ясно, че в Москва не са били построени нито Златните врати, каквито е имало и в Киев, и във Владимир. И в Киев, и в Новгород има храм, посветен на св. Софийа. Къде е той в Москва? Защо не са го построили? Защо никой от великите князе не е кръстил децата си на Константин? И т.н., и т.н. Редица такива факти показват, че политическата власт не се е интересувала от идеята за подобно наследство.

Когато формулирах темата на тази беседа, избрах всеизвестната

идеологема за Втория и Третия Рим. Така че не можем да не кажем и нещо за нея. Важно е обаче да се подчертае, че тя живее и се развива по различни начини в различните времена. Така например старецът Филотей, като се обръща към младия Иван Грозни през 20-те години на XVI в., е имал предвид включването на Москва в световната – към този момент – общохристиянска перспектива. Ако обаче това е трябвало да символизира московския изолационизъм, както става впоследствие, за какво изобщо му е бил първият Рим? Не е ли можел просто да каже, че Москва е вторият Константинопол? По същество тази концепция е есхатологична и разбира се, универсалистка. Тя се превръща в това, което днес разбираме под нея, векове по-късно. За Филотей е важно понятието за Ромейското царство. Така, както византийците са определяли самите себе си. Филотей казва, че е погинуло гръцкото царство – както славяните са наричали Византия – ала Ромейското царство пребъдва, защото то не може да изчезне, въплъщавайки в себе си истината на християнството. Така и новата Москва е ромейско царство. Между другото идеята, че Москва като град е Трети Рим, се появява доста след това. Филотей няма предвид града Москва. Словосъчетанието „Москва – Трети Рим“ му е приписано, но то е произнесено около 70–80 години след него. Филотей е говорел за Ромейското царство. Обаче няколко десетилетия по-късно в ръкописната традиция на това послание една буква е сменена с друга и Ромейското царство се превръща в „Руско“². Тогава и идеологемата започва да получава нови характеристики. Самият Филотей обаче е все още в тон със схващанията по онова време в Западна Европа.

Реално погледнато византийският елемент е бил много слаб. Когато Иван Грозни решава да се коронясва за цар, той заповядва да преведат чина на венчанието за царство на византийските императори. А преводът на този текст показва достатъчно релефно какво се възприема от Византия и какво – не. Византийският император по същество е върховен чиновник. Той е длъжен във всеки момент да създава тленността си, своята преходност. По време на тържествените си появявания той е носел торбичка с прах, а до него е вървял човек, който му е шепнел: „Помни смъртта!“. По време на коронацията поставяли пред него керамичен съд с човешки кости и той е трябвало

² В оригиналния текст „Росейское“ (бел. прев.).

да избере мрамора за бъдещия си саркофаг. И всичко това е било, за да не се превъзнася. Когато обаче показали текста на Грозни, той го отхвърлил с ужас. Защото московският цар изобщо не е това, което е василевсът. За него е било естествено, че руският княз се въздига направо от самата земя. Славата му е в децата му, той управлява по наследство – според завета на своите предци. В това е неговото право. А византийският император всяка секунда е бил длъжен да помни, че властта му е особена, случайна „вещ“, която по принцип принадлежи на Бога. Тази разлика е същностна. И не може да се прескочи – между възникването и развитието на двете държави няма нищо общо. И Иван Грозни прекрасно е разбирал това. Поради което се възползвал само от отделни елементи от византийското наследство. Провъзгласил е, например шапката, с която се е коронясал, за Калпака на Мономах³. Докато в действителност тя е подарък на Иван Калита⁴ от хан Узбек и е сама по себе си шедевър на ювелирното изкуство на Ордата. Естетически погледнато това е ханска шапка, по нищо не приличаща на византийския венец, чийто вид би трябвало да е бил добре познат на московците. Освен тези минимални и чисто бутафорни заемки Иван Грозни в действителност по никакъв начин не се е интересувал от Византия, не я е обичал. В разговорите си с чужденци той упорито е подчертавал, че неговият произход идва от император Август, че неговите прадеди възхождат към истинския, западния Рим, а не към Константинопол. И никога не е споменавал за своята баба – византийската принцеса.

Трябва да се каже, че бедните източни патриарси – йерусалимски, антиохийски, които непрестанно се молели за помощ от Москва, са се опитвали по всякакъв начин да я подтикнат да се обърне и към Константинопол. Московските царе обаче са оставали безразлични по този въпрос. Напрежението между гръцките клирици и московските политици особено добре проличава в историята на Московската патриаршия, когато е трябвало да се получи съгласие за учредяването ѝ,

³ „Самовластник“ (бел. прев.).

⁴ Иван I Данилович Калита (в превод Иван Торбата) е княз на Московското княжество (1325-1340) и велик княз на Владимиро-Суздалското княжество (1328-1340). Син на московския княз Даниил Александрович и брат на великия княз Юрий III (бел. прев.).

без от друга страна да се дават специални обещания. Впрочем, това е твърде дълга история. Завършвайки темата за московския период, е достатъчно да се каже, че макар и думите *Трети Рим* от време на време да са се произнасяли през XVI–XVII в. в официални документи, от нищо не следва, че тази идеология тогава се е възприемала като форма на претенция за правопримство от погиналата империя. Веднага ще кажа, че в по-късно време идеята за „Третия Рим“ става „собственост“ на взелите я на въоръжение старообрядци. И така окончателно се откъсва от каквото и да било, особено от гръцкото.

Нека преминем сега към Петербургската империя. Известно е, че в определен момент в главата на Екатерина II възниква план за унищожаването на османска Турция и за възстановяването на Византия. Така се ражда знаменитият Гръцки проект, от който има няколко следствия, сред които кръщаването на втория ѝ внук на името на Константин. Предвиждало се е да бъде изпратен в освободения Константинопол. По този въпрос тя кореспондира с Волтер, който в духа на онова време не можел да търпи Византия и я съветва да отиде по-далеч и да освободи Гърция – Атина. Тя му отговаря твърде остро, че като руска владетелка трябва да освободи именно Константинопол – особено комична преписка, която добре показва циничното отношение на царицата по тази тема. Разбира се, имало е огромен ентузиазъм сред гърците и познаваме текстове на всякакви пророчества как най-сетне Русия ще ги освободи от турците. Този недълго просъществувал Гръцки проект е блестящо осмян от Салтиков-Шчедрин в *Историята на един град*. Там се разказва за губернатора Бородавкин, започнал да пише проект *О вящем армии и флотов по всему лицу Земли распространении, дабы через то возвращение древней Византии под сень российской державы уповательным учинить*. „По този начин – пише авторът – се образувала твърде дебела тетрадка, която не без гордост показвал на гостите си, прибавяйки при това: *Это, драги мой, колко далеч отиват моите мисли!*“

Ще кажа само, че тогава Третиият Рим е напълно забравен. Карамзин например изобщо не го споменава в своята *История*. Ала независимо от всичко Византия все пак съществува нейде в дълбините на общественото съзнание. В този контекст е характерно прочутото писмо на Пушкин до Чаадаев. Гледайки към Европа, Чаадаев пише,

че ние сме проклети, тъй като сме взели всичко от разтляната Византия. Пушкин възразява, че сме взели от нея доброто, а не лошото. *Нравите на Константинопол не са били нравите на Киев.* Между другото, всички с патос цитират думите му, че той не би искал за Русия друга история, забравяйки, че тези думи са написани на френски.

Но като цяло Византия е политически забравена. В същински смисъл тя излиза на авансцената в средата на XIX в. Тук пръв е Тютчев. Самата Византия за него не играе роля – тя е важна единствено в рамките на концепцията му, че само чрез усвояването на византийското наследство Русия би станала майка за всички славянски народи. *И сводовете древни на Софйя в новородената Византия пак ще осенят Христовия олтар. Падни пред него, ти, царю на Русия, и изправи се като всеславянски цар.* Ето сложната концепция – Софйя не е важна сама по себе си, а защото чрез нея Русия ще придобие правото да покровителства всички славянски народи. Но и за това става дума във втората част на язвителната сатира на Салтиков-Шчедрин за губернатора Бородавкин. *Твърде често го виждаха как, седнал на балкона на градоначалническият дом, гледаше оттам с насълзени очи към синеещите надалеч византийски крепости. – Първо Византия ще оправим – мечтаеше той, – а после... Към Драва, Моравия, към далечната Сава, на тихия син Дунав... Да, да-а-а...*

Византия е включена в нова идеологическа система, към която няма и не може да има отношение. Самата концепция за националност в Средновековието, разбира се, не съществува. Ако разговорите между Пушкин и Чаадаев все още са само епизод, то след Тютчев общественият разговор за Византия става изключително напрегнат. Възразява му, от една страна, Владимир Соловьев, който е против Византия с нейното *неправилно* разбиране за християнството. От друга страна, Константин Леонтиев въвежда термина *византизъм* като противоположност на *византинизма* (впрочем понятието *византизъм* придоби ново значение в съвременна Русия). За Леонтиев, обратно, славяните изобщо не са необходими – необходимо е Русия да стане Византия. Тази обществена дискусия се разпростира на страниците на печата – кой ли не пише по темата! Разбира се, това е допълнително подсилено и от успехите на руското оръжие на Балканите и от факта, че през 1878 г. руските офицери са виждали през биноклите си кубетата на „Св. Софйя“.

По същото време възниква и архитектурният стил, определян като (псевдо-) византийски. За разлика от псевдоруския стил той стана предмет на изкуствоведски изследвания сравнително отскоро. Затова пък излязоха едновременно две монографии по темата. В състояние сме да проследим процеса достатъчно подробно. Построени са 40 катедрални събора из цялата империя – от Ковно до Харбин. И дори и зад граница – например в Биариц и София. Най-грандиозният от тях – Морският събор в Кронщад, на практика копира „Св. Софѝя“ в Константинопол. Съборът всъщност потвърждава, че в края на XIX в. държавната власт сериозно предявява претенции към византийското наследство. Не в края на XV в., както често се мисли, а 400 години по-късно външната политика на империята определено се обръща към опита да инкорпорира Византия в Руската империя. По това време в Русия се развива и византистиката, едновременно излизат три научни списания по темата и всички големи византинисти по света вече се чувстват длъжни да учат руски. Тогава заработва и Руският археологически музей в Константинопол. Има свидетелство и за това, че Николай II е предлагал себе си за вселенски патриарх. Написани са много романи, обществеността е била просвещавана по отношение на Византия и защо имаме право над нея. Интересно е, че даже малкият тогава Осип Манделщам, току-що дошъл в Петербург, е писал стихове за „Св. Софѝя“: *Айя Софѝя – оттук съди Господ на-роди и царе.*

В началото на Първата световна война главният руски византист – академик Фьодор Иванович Успенски, изпраща до императора документ, в който подробно разяснява как трябва да е устроен Константинопол след превземането му от руските войски. Работите не стигнали до Константинопол, но, да кажем, до Трапезунд – една от столиците на Византия, превзет през 1916 г. Там, на една от фреските в Събора на св. Сава, посетителят може да прочете издрасканата с щик фамилия на войника-освободител – *Ломакин*. И това е максимумът, достигнат от Русия в осъществяване на имперските ѝ амбиции, след което тя рухва изтощена. Според Ахматова *суровият византийски дух отлетял от Руската църква*. Забележителното е, че тя пише това във връзка с възстановяването на изцяло византийския институт на патриаршията.

Какво пък се случва с образа на Византия при болшевизма? Това е третата част от моя кратък разказ. Първоначално решават, че византинистките списания могат да бъдат оставени и те съществуват още десет години. Но постепенно се оказва, че това не е съвсем подходящо. На първо място, поради необходимостта от добри отношения с новата Турция на Ататюрк. Тя е символ на пробуждащия се Изток, докато Византия се е асоциирала с всичко остаряло, плесенясало, царско. Така през 1928 г. византийските изследвания са забранени, а сп. *Византийский временник* – закрито. Уволнени са всички византинисти. Един от тях – Владимир Евграфович Валденберг – скоро след това е бил и арестуван по академично дело. От затвора той изпраща много интересно писмо до Сталин, в което му обяснява, че напразно мрази Византия, защото тя е предтеча на държавата, която той, Сталин, се опитва да изгради. Властта естествено не му обръща внимание.

Започват репресии. Известният византинист Владимир Николаевич Бенешевич е арестуван и разстрелян. Думата „Византия“ е забранена и между 1928 и 1938 г. може да се употребява само в кавички. Всичко започва да се променя с прехода на СССР от световна пролетарска родина на трудещи се от целия свят обратно към Руска империя. През 1938 г. думата „Византия“ е отново разрешена, а през 1943 г., заедно с унищожаването на Третия интернационал и реабилитацията на РПЦ, административно е учреден и секторът по византийски изследвания. Доколкото обаче византистиката в Петербург вече не е съществувала, той е преоснован в Москва с нови хора. Възроден е *Византийский временник*, което е свързано и с териториалните претенции на СССР към Турция след войната, в това число и към Проливите. В този контекст си спомнили и за Византия, и за Руския археологически институт в Константинопол, и т.н. В началото на 90-те имах възможност да работя в архива на научния отдел на ЦК на КПСС. Там попаднах на изключително интересна преписка по повод Византия между Андрей Жданов и сина му Юрий, началник на този отдел. В своеобразен връх на съветската византистика се превръща празнуването на 800-годишнината на Москва. Тук всички работят заедно. През септември 1948 г. списанието на Московската патриаршия печата статия за това, че – както е и било предсказано – Третият Рим вече бил осъществен, само че съветски. Така нещата

идват по местата си. Президентът Труман обаче взема Турция под своя защита и Сталин се отказва да воюва с нея. През октомври 1948 г. идеологическият началник Александров е сменен от Суслов, който въобще не харесва темата за Византия. Първият брой на *Византийский временник* е подложен на жестока критика за идеологически прегрешения и цялата редакция е принудена публично да се покае за преувеличаване ролята на Византия в руската история. Издига се лозунгът за самобитността, който и след това продължава да играе главна роля.

А какво става с Византия след Сталин? Тя няма особена идеологическа роля, но активно бива ползвана в езоповия език на общественото пространство за политически намеци. Когато пишели за Византия, имали предвид СССР? Фокусът на вниманието, особено в годините на Брежнев, бе върху уж тоталитарния характер на византийската държава. Тук отново ще отворим скоба, за да кажем, че терминът „тоталитаризъм“ е твърде условен по отношение на средновековната държава. Там не достигат технически средства, с които да се осъществи необходимият за истинския тоталитаризъм контрол. Само че сега е от значение как всъщност възприемаха Византия. Моят учител Александър Петрович Каждан⁵ разглеждаше Византия просто като форма на предсъществуване на СССР. И неговата статия „За социалната природа на византийското самодържавие“ дори беше известно време спряна от цензурата точно за силните асоциации, които пораждаше у читателя. Така се държаха на практика всички по-големи византинисти. Признавам, че и аз като студент избрах Византия като предмет за специализация, защото смятах, че така ще мога да разбера по-добре как функционира тоталитарната държава, в която живеехме. През 1985 г. Йосиф Бродски написа есето, което на руски е преведено като *Пътешествие в Истанбул*, а английското заглавие е *Flight from Byzantium*. Той буквално линчува Византия, твърдейки, че тя е люлката на съветския тоталитаризъм. Цитирам: *Наистина, Русия е нямало къде да избяга от Византия. Рус е нейната естествена географска придобивка. Тя е получила, приела е от*

⁵ А. П. Каждан (1922-1997) е съветски и американски историк-византинист, арменист – специалист по история на Византия и Велика Армения, редактор на Оксфордски византийски речник (бел. прев.).

*ръцете на Византия всичко: не само християнската литургия, но – и това е главното – християнско-турската държавна система. По какво покойният Сулов не прилича на велик мюфтия, по какво генералният секретар се отличава от императора?*⁶

Както стана ясно впоследствие, интересното е, че такива усещане за Византия са имали и нашите идеологически надзорници. През 1991 г. в Москва бе проведен XVIII Международен византийски конгрес. На 17 август ръководителите на *Международната асоциация по византинистика* са приети в Кремъл от вицепрезидента на СССР Геннадий И. Янаев. Първото, което ги е попитал той, е имало ли е във Византия тоталитаризъм. Един от участвалите, президентът на асоциацията Игор Шевченко⁶, американски учен, след това даже написа статия „Имало ли е във Византия тоталитаризъм“, започваща с описание на този разговор. Изненадващото е, че Янаев започва разговор не за иконите, не за църковната архитектура, не за литературата на Древна Русия, т.е. всичко онова, което официално бе позволено предните десетилетия. Него го е интересувало, както се оказва, онова, което интересува и мен – византийският тоталитаризъм (мисля, че в цитираната от мен в началото реч на Николай Патрушев той е имал предвид същото). Тогава, през 1991 г., ни се струваше, че даже превратът, който на следващия ден извърши Геннадий Иванович срещу своя благодетел Горбачов, изглеждаше съвсем византийски. Горбачов го издигна от нищото до небесата, а онзи го предаде и арестува. С годините обаче стана ясно, че това впечатление е лъжливо. Просто човек гледа само от своето време и не може да излезе от него.

Сега преминавам към последната част от моя разказ – следсъветските години. Всичко излезе на повърхността. И е лесно да се проследят всички възможни форми на отношението към Византия, за щастие вече не изразени с езопов език. Съществува течение, отхвърлящо Византия на основата на руския национализъм. Видите ли – във Византия славяните били под гнет, затова тя е лоша, не ни е от полза. Има и фашистка форма на възприемането ѝ – обясняват, че тя била арийска държава. Това е фашистският дискурс. Най-разпростра-

⁶ И. И. Шевченко (1922-2009) е византинист, сътрудник на Ернст Канторовиц, преподавател в Колумбийския университет, САЩ. С името му е свързан т. нар. Закон на Шевченко за кучето и гората (бел. прев.).

неният провизантийски дискурс е евразийството. Цитирам известния Александър Дугин⁷. Този текст ми харесва със своята енергия: *Нашата здрава основа е Византия. От богословска гледна точка именно тя е и истинската християнска държава, просъществувала 1000 години. Това е и хилядолетното царство. Православието е Византия. Русия – това е Византия. Формулата ни е: Западът е зло, Византия – доброто. Всичко лошо, написано за Византия, е лъжа. Това са просто елементи от идеологическата битка на Запада с нея. Всеки руснак е длъжен да разбира, че Византия е чистото добро, и всеки, който твърди обратното, е враг. Ако критикуваш Византия, си враг на руския народ. Такава трябва да бъде желязната ни отправна точка. Отправната точка е Византия. Тя е абсолютният ориентир за руския проект, нашата пресечна точка с историята. Само това е надеждно, това е централно за нас. Византия пада, когато започва да се съмнява в правотата си. Няма да ви занимавам с още цитати от други идеолози. Само ще кажа, че през 90-те полемиката се разрастваше непрекъснато, но имаше предимно политико-философски характер. Пропагандата с използването на Византия като аргумент се изостри силно по време на бомбардировките над Югославия през 1998 г. Ще цитирам вестник „Утре“:*

*От академичните кабинети, от чисто научните изследвания византизизмът излезе по улиците на градовете в Русия и Източна Европа. Даже – както виждаме – се претвори в колона руски танкове, победоносно тръгнаха срещу НАТО. Във Византия се вижда върховна стратегия за ново обединение на всички славянски народи, предсказана от блестящия руски византизист, живеещ в Англия, сър Дмитрий Оболенски⁸. В манталитета на народа от бившето византийско пространство е заложено онова, което не можеха да унищожат нито турците, нито фашистите, нито американците“. Представете си ужаса и срама, които изпитах, когато прочетох това. Та нали сам аз преведох на руски книгата на Оболенски *Византий-**

⁷ А. Дугин (роден 1962 г.) е руски философ, политолог, социолог и публицист, старообрядец. Ръководител на Центъра за консервативни изследвания на Международното евроазиатско движение в Русия. Дълги години е личен съветник на президента Путин по въпросите на идентичността и сигурността (бел. прев.).

⁸ Проф. Сър Димитрий Оболенски (1918-2001) е професор по руска и балканска история в Оксфорд (бел. прев.).

ское содружество наций. Точно по това време тя бе излязла по книжарниците.

След 2000 г. нещата продължиха да се развиват. Византия се превърна в тема на съчувствени публични изказвания. И те ставаха все повече и повече. Изказваше се и Н. Нарочницкая⁹, и Сергей Глазев¹⁰, и пр., и пр. Много ми харесва една статия в сп. „Родина“: *Обединението на Църквата се извърши и благодарение на импулса, даден от президента Путин, застанал в качеството на представител на традицията на господарите императори, лечители на разколите. Президентът на Русия продължи линията на император Константин Велики, Пулхерия, Маркиан, Юстиниан и други светски управници, прославили имената си с инициативата по преодоляването на църковните разпри.* Всичко това ни докара дотам, че през януари миналата година по телевизията бе показан нашумелият филм „Гибелта на империята. Византийският урок“¹¹, ефектът от който бе като от взривена бомба. Броят на сайтовете, където се обсъждаше филмът, не подлежи на изчисляване. Количеството на отзивите, рецензиите и т.н. нямат нищо общо с качествата на филма. За него няма да кажа нищо. Той сам по себе си въобще не е важен. Важно е общественото звучене. Ето какво казва Шевкунов¹² в интервю: *Ето кое бе приятното. Изпращат ми диск с този филм, издаден от Генералния щаб на Министерството на отбраната на РФ. Отначало нищо не разбрах. Оказа се, че в Генщаба имали юбилей. И ръководството му дарило този филм, издаден от самия Генщаб. Беше криминално и трогател-*

⁹ Наталия Алексеевна Нарочницкая (р. 1948 г.) е руски политически деец, историк и политолог. Доктор на историческите науки. Специалист по САЩ, Германия и международни отношения (бел. прев.).

¹⁰ С. Ю. Глазев (р. 1961 г.) е руски политик и икономист, член на Руската академия на науките и депутат в Държавната дума (бел. прев.).

¹¹ Същият филм бе представен в България през септември 2010 г. във Варна на „Седмицата на православната книга“. Разбира се, самият автор, присъстващ на представянето, съвсем съзнателно се опита да предизвика публиката, обвинявайки българите в предателство към „Православието“, разб. „Русия“, тъй като са станали членове на ЕС и НАТО. Малка група отявлени русофили остават в залата, останалите присъстващи просто я напуснат демонстративно (бел. ред.).

¹² Архим. Тихон (Георгий Александрович Шевкунов, р. 1958 г.) е Наместник на Сретенския манастир и Ректор на Московската Сретенска духовна семинария. Известен като духовник на В. Путин (бел. прев.).

но. Но самият този факт, както и множеството позвънявания от държавни структури, институти, от правителството. За тях всичко това бе много важно.

Истерията беше толкова голяма, че на 23 април м.г. покойният патриарх бе принуден официално да се разграничи и да каже, че позицията на Шевкунов не е и на РПЦ: *Не бива да се сравняват събитията във Византия с нашето време. Да се правят паралели. Ако някой ги вижда, това е личен възглед на конкретния човек.* Това че патриархът бе принуден едва ли не да се оправдава вече говори много. Най-вероятно интересът към Византия се дължи, от една страна, на провала на либералните реформи в Русия, а от друга – на невъзможността на евразийските проекти на Изток. Русия се оказва притисната и без геополитически фундамент. В ролята на такъв е избрана Византия. На 23 януари, на седмото тържествено връчване на националната премия за кинематография наградата за най-добър документален филм бе дадена на Тихон (Шевкунов). Връчвайки я, президентът на медийния съюз Любимов каза: *Името на Русия е Византия.* Като византинист тук би трябвало да се радвам, но всъщност бях дълбоко огорчен. Благодаря за вниманието¹³.

¹³Текстът на български е публикуван и в портала за съвременно богословие: „Живо предание“, проект към фондация Комунитас, София.